

معرفی

مراکز اسنادی کشور

نیره خدادادشهری

محمد حقی خوانساری

دانشجوی دکتری بازاریابی اطلاعات دانشگاه تهران

دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ تشیع دانشگاه ادیان و مذاهب

اشاره

علم به گذشته همان اندازه مهم است که علم به زمان حال. در واقع گذشته چراغ راه آینده است. چنانچه اطلاعات گذشته را حذف کنیم، جهان برای ما شکل دیگری خواهد داشت. تجارب ارزشمند گذشته اساس و پایه زندگی را تشکیل می‌دهد و پیشرفت و توسعه مرهون تجارب علمی و فنی نسل‌های گذشته است که وسعت عینی و واقعی آنها در محتوای درونی و برونی اسناد تاریخی و آرشیوی منعکس و تبلور یافته است.^۱

در متون مختلف، آرشیو در سه معنا به کار رفته است:

- اسنادی که دیگر استفاده جاری ندارند و به دلیل ارزش حقوقی یا اطلاعاتی نگهداری می‌شوند.

- محلی که مواد آرشیوی در آن نگهداری می‌شود.

- سازمان یا بخشی از سازمان اداری که وظیفه اصلی آن انتخاب و قابل دسترس کردن اسناد آرشیوی است. لازمه آشنایی با آرشیو، آشنایی با مراکز و مؤسسات دارنده آن در سطح هر کشور و دنیا است. چنانچه شیوه عملکرد و نحوه ارائه خدمات آن مشخص باشد، علاقه‌مندان می‌توانند به هنگام نیاز به آن مراکز مراجعه کنند. اطلاع از وجود این مراکز برای پژوهشگران بسیار ضروری است.

در این مقاله که ششمین نوشتار از سلسله مقالات در خصوص اسناد محسوب می‌شود، با توجه به اهمیت آشنایی با مراکز اسنادی و آرشیوی کشور، تعدادی از مهم‌ترین مراکز آرشیوی کشور ایران را معرفی می‌کنیم.

گفتنی است که در پنج مقاله قبلی در زمینه سند، اهمیت و کاربرد آن در انجام تحقیقات، تاریخچه سند و مراکز اسنادی در جهان و ایران، آشنایی با مراکز اسناد و مدیریت اسناد و اسناد الکترونیکی و وجوه افتراق و اشتراک نهادهای میراث فرهنگی مباحثی طرح کرده‌ایم.

در مقاله حاضر ابتدا مطلبی در خصوص انواع آرشیوها مطرح شده، سپس ۱۷ مرکز آرشیوی کشور معرفی می‌شوند. به علت محدودیت در حجم مقاله به ارائه اطلاعات کلی درباره مراکز اسناد بسنده می‌کنیم و با ارائه نشانی سایت مراکز، پژوهشگران را به مطالعه و آشنایی بیشتر درباره آرشیوهای کشور ارجاع می‌دهیم.

چکیده:

آشنایی با مراکز آرشیوی در سطح هر کشور و دنیا، لازمه آشنایی با آرشیو است. چنانچه شیوه عملکرد و نحوه ارائه خدمات آن مشخص باشد، علاقه‌مندان می‌توانند به هنگام نیاز به آن مراکز مراجعه کنند. دست کم اطلاع از وجود این مراکز بسیار ضروری است. از این رو، نویسندگان در نوشتار حاضر که ششمین اثر از سلسله مقالات در خصوص اسناد محسوب می‌شود، تلاش کرده‌اند با توجه به اهمیت آشنایی با مراکز اسنادی و آرشیوی کشور، با ارائه اطلاعات کلی و وب‌سایت ۱۷ مرکز آرشیوی ایران، آن‌ها را به پژوهشگران معرفی کنند.

کلیدواژه:

مراکز آرشیوی، مراکز اسنادی، ایران، معرفی مراکز.

۱. روستایی، محسن؛ «تعبیری از سند و سندپژوهی و نقش آن در پژوهش و توصیف اسناد تاریخی»؛ کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ص ۴۲-۴۹.

انواع آرشیوها

آرشیو انواعی دارد که از جنبه‌های مختلف قابل بررسی است. آرشیوها از نظر شکل و به لحاظ محمل اطلاع‌رسانی شامل آرشیو مکتوب، مواد سمعی، عکس، فیلم، پوستر، نقشه و آرشیوهای میکروفیلم و دیسک‌های نوری و منابع دیجیتالی است. تقسیمات آرشیوی از نظر مکان می‌تواند به صورت آرشیو منطقه‌ای، ملی (کشوری)، ایالتی و استانی، شهری و قصبه‌ای باشد. آرشیو از نظر موضوعی یکی دیگر از تقسیمات آرشیوی است. مثلاً آرشیو اسناد خلیج فارس، آرشیو تاریخ طبیعی، آرشیو جهانگردی و ایران‌گردی. همچنین آرشیوهایی را که وزارتخانه‌های مختلف به لحاظ موضوع و محور کاری خاص خود ایجاد کنند، می‌تواند به عنوان آرشیوهای موضوعی مطرح باشد. به لحاظ گستره نیز آرشیو یا فردی است یا جمعی. آرشیو فردی مربوط به اشخاص معروف و سرشناس است که معمولاً خود به تهیه آرشیو اقدام می‌کنند. آرشیو جمعی یا دولتی است یا خصوصی. آرشیوهای دولتی زیر نظر دولت یا سازمان‌های دولتی به کار مشغول‌اند و آرشیو خصوصی را شرکت‌ها، مؤسسات خصوصی، انجمن‌های صنعتی و علمی و تحقیقاتی فراهم می‌کنند. به لحاظ دوره‌های تاریخی و اسناد هر کشور می‌تواند طبقه‌بندی خاصی داشته باشد. آرشیو را از نظر محتوا به سه قسمت سلطانیات، اخوانیات و دیوانیات تقسیم می‌کنند.

معرفی مراکز اسنادی کشور

یک) آرشیو ملی یا سازمان اسناد جمهوری اسلامی ایران (mlai.ir)

آرشیو ملی در زمره یکی از سازمان‌های دولتی به شمار می‌آید و حافظ حقوق و منافع دولت و حافظ مصالح ملت نیز خواهد بود.^۲ آرشیوهای ملی حافظه دولت‌ها، ملت‌ها و سرانجام حافظه جهانی را تشکیل می‌دهند. آنها محافظ هویت ملت‌ها هستند و در تصمیم‌گیری صحیح بر اساس سوابق و شواهد تاریخی به دولت‌ها کمک می‌کنند و در واقع بازوی توانای دولت‌ها هستند؛ زیرا اسناد می‌توانند در برنامه‌ریزی‌های کلان، به ویژه در برنامه‌های توسعه کشور و ایجاد عدالت اطلاعاتی و فرصت‌های دسترسی برابر به اطلاعات، برای محققان کشور به مثابه بانک اطلاعات قوی و کارآمد استفاده شود.^۳

دو) مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی (Ical.ir)

اسناد پارلمانی ایران در این مرکز نگهداری می‌شود. در این مرکز مجموعه‌ای غنی از اسناد دیداری - شنیداری، طرح‌های پژوهشی، گزارش‌های دولتی، مشروح مذاکرات مجلس شورای ملی، مجلس شورای اسلامی، مجلس خبرگان و دیگر اسناد نگهداری می‌شود.

سه) آرشیو دیداری - شنیداری صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران (Lib.IRIB.ir)

این مرکز در سازمان صدا و سیما قرار دارد. هدف از تأسیس این مرکز گردآوری و نگهداری برنامه‌ها و اسناد و مدارکی است که به وسیله واحدهای تولید سازمان تهیه شده است. گردآوری مواد آرشیوی این سازمان از دو طریق فراهم می‌شود: تولید داخلی، خرید یا اجاره از شرکت‌های خارج از سازمان. در این مرکز نظام طبقه‌بندی و فهرست‌نویسی مواد به صورت توصیفی و تحلیلی انجام می‌شود. تمامی شبکه‌های تلویزیونی و مراکز استانی صدا و سیما آرشیو دارند. این آرشیوها به طور خاص برای سرویس دهی به تهیه‌کنندگان و دست‌اندرکاران تولیدات صدا و سیما راه‌اندازی شده. البته با دارا بودن مجوز، سایر افراد نیز می‌توانند به صورت حضوری از این منابع استفاده نمایند.

چهار) مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه

به دنبال تشکیل کنگره وین در سال ۱۸۱۵ م. وضع اصول و قواعد روابط دیپلماتیک در ایران، گردآوری

آرشیو انواعی دارد که از جنبه‌های مختلف قابل بررسی است. آرشیوها از نظر شکل و به لحاظ محمل اطلاع‌رسانی شامل آرشیو مکتوب، مواد سمعی، عکس، فیلم، پوستر، نقشه و آرشیوهای میکروفیلم و دیسک‌های نوری و منابع دیجیتالی است. تقسیمات آرشیوی از نظر مکان می‌تواند به صورت آرشیو منطقه‌ای، ملی (کشوری)، ایالتی و استانی، شهری و قصبه‌ای باشد.

۲. فاطمیان، حمیده، «وجه اشتراک و افتراق منابع آرشیوی با کتابخانه‌ها»، ص ۱۴.

۳. اکبری داریان، سعیده و تیموری خانی، افسانه، «سازماندهی اسناد بر اساس استاندارد عمومی بین‌المللی توصیف آرشیوی در محیط مارک ایران»، ص ۲۶.

این مجموعه شامل کتابخانه کتب خطی، مرکز اسناد خطی، مرکز اسناد تصویری و چندین موزه است. مرکز اسناد کاخ گلستان با بیش از ۵۰۰ هزار سند از دوره قاجار، بزرگ‌ترین و مهم‌ترین مرکز اسناد دوره قاجار در ایران است.

دوازده) دفتر اسناد و شناسایی موقوفات (<http://www.mfso.ir>)

«دفتر اسناد و شناسایی موقوفات» که امروز زیر مجموعه معاونت امور اوقاف سازمان اوقاف و امور خیریه است، علاوه بر انجام وظایف درون تشکیلاتی خود، دستورالعمل‌های سازمان ملی را نیز در باب اسناد وقفی که در اختیار ادارات اوقاف کشور است به اجرا می‌گذارد. این دفتر که از تشکیل آن سه دهه می‌گذرد، امروز گنجینه‌ای از اسناد مادر را که زمانی در لایه‌های پرونده‌های بایگانی راکد سازمان اوقاف انباشته شده بود، تفکیک و ذیل نام هراستان طبقه‌بندی کرده است. این بایگانی تنها بایگانی وقف ایران است که نمونه‌های قابل توجهی از اسناد وقف شهرهای مختلف کشور در دوره‌های تاریخی و حوزه‌های مختلف زبانی را دارد.

سیزده) مرکز اسناد ناجا (<http://research.police.ir>)

مرکز اسناد و ترویج دانش، یکی از رده‌های سازمان تحقیقات و مطالعات ناجا است. جمع‌آوری، ساماندهی و نگهداری اسناد و مدارک پلیسی با رویکرد جدید، عملاً از اوایل سال ۱۳۸۱ در نیروی انتظامی صورت جدی به خود گرفته است.

چهارده) مرکز اسناد ارتش (<http://www.aja.ir>)

مرکز اسناد سازمان به عنوان یکی از مراکز مهم تخصصی در حوزه نظامی در سطح کشور به دنبال تأسیس این سازمان در سال ۱۳۵۹ و در فضایی به وسعت ۲۰۰ مترمربع بنیان نهاده شد. مرکز اسناد بنا بر اهداف و وظایف سازمانی خود، مسئولیت گردآوری و سازمان‌دهی اطلاعات و مدارک نظامی موجود در ارتش را بر عهده دارد. با توجه به اهمیت گردآوری و سازمان‌دهی منابع نظامی، در این مرکز تلاش‌هایی برای ارائه خدمات بهتر و بیشتر به پژوهشگران، دانشجویان و محققان حوزه نظامی و تاریخ نظامی به عمل آمده است که از آن جمله می‌توان به الکترونیکی نمودن اسناد و آثار که در حال انجام می‌باشد اشاره کرد.

پانزده) مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس (<http://defamoghaddas.ir>)

بخش تاریخ جنگ (وابسته به دفتر سیاسی سپاه پاسداران) پس از تأسیس، از اوایل سال ۱۳۶۰ کار تحقیقات میدانی و جمع‌آوری اسناد و مدارک را به طور رسمی آغاز کرد. در اولین اقدام مناطق مورد هجوم ارتش عراق به دو منطقه شمالی و جنوبی تفکیک شد. در اواخر سال ۱۳۶۳ بخش تاریخ جنگ از دفتر سیاسی مجزا شد و برای ادامه این

و ساماندهی اسناد این وزارتخانه نیز آغاز شد. بیش از سی میلیون سند در این آرشیو نگهداری می‌شود که قدیمی‌ترین سند این مجموعه مربوط به سال ۸۶۸ هجری قمری است.

پنج) مرکز اسناد و مدارک سازمان میراث فرهنگی (<http://www.ichodoc.ir>)

این مرکز وابسته به سازمان میراث فرهنگی کشور است و اسناد مرتبط با سازمان میراث فرهنگی و شعب استانی آن را گردآوری و ساماندهی می‌کند.

شش) مرکز اسناد انقلاب اسلامی (<http://www.irdc.ir>)

مرکز اسناد انقلاب اسلامی به عنوان مؤسسه پژوهشی تاریخ انقلاب اسلامی ایران و برای جمع‌آوری اسناد و مدارک مربوط به نهضت امام خمینی (ره) برای انجام تحقیقات مستند تاریخی و سندیت تدوین و نگارش تاریخ انقلاب شکوهمند اسلامی ایران در سال ۱۳۶۰ فعالیت خود را آغاز نمود.

هفت) مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران (<http://www.iiichs.ir>)

این مؤسسه پس از پیروزی انقلاب اسلامی تأسیس شد. عمده اسناد موجود در این مؤسسه را اسنادی تشکیل می‌دهد که از خانه رجال دوره پهلوی مصادره شده است. این مؤسسه دارای اسناد بسیار منحصربه‌فرد از دوره قاجار و پهلوی است.

هشت) مرکز اسناد و مطبوعات آستان قدس رضوی (<http://library.aqr.ir>)

این مرکز در سال ۱۳۷۴ تأسیس شده است. هم‌اکنون مجموعه‌ای غنی از اسناد، به خصوص اسناد دوره صفویه در این مجموعه موجود است. در زمینه ساماندهی اسناد دیداری و تاریخ شفاهی نیز این مرکز پیشرو است.

نه) مرکز اسناد آستان مقدس حضرت معصومه (س)

«مرکز حفظ، پژوهش و نشر اسناد آستان مقدس» در راستای تحقق سند چشم‌انداز آستان، در سال ۱۳۹۱ تأسیس گردید و فعالیت رسمی خود را تحت حوزه فرهنگی آغاز نموده است. میلیون‌ها سند در این مرکز در حال ساماندهی و دیجیتالی‌سازی است.

ده) مرکز اسناد دانشگاه‌ها

دانشگاه‌های سراسر کشور نیز مبادرت به راه‌اندازی مرکز اسناد نموده‌اند که دانشگاه تهران به عنوان نماد آموزش عالی کشور، دارای غنی‌ترین و مهم‌ترین آرشیو دانشگاهی ایران است.

یازده) کاخ گلستان (<http://www.golestanpalace.ir>)

کتابنامه

- اکبری داریان، سعیده و افسانه تیموری خانی؛ «سازمان دهی اسناد بر اساس استاندارد عمومی بین‌المللی توصیف آرشیوی در محیط مارک ایران» در ندا رسولی (ویراستار)؛ جلد اول (مدیریت آرشیو و اسناد)، مجموعه مقالات دومین همایش ملی آرشیو، (ص ۲۵۹-۲۶۹). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳.
- روستایی، محسن؛ «تعابیری از سند و سندشناسی و نقش آن در پژوهش و توصیف اسناد تاریخی»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا؛ شماره ۱۴۶، ص ۴۲-۴۹، ۱۳۸۹.
- فاطمیان، حمید؛ «وجوه اشتراک و افتراق منابع آرشیوی با کتابخانه‌ها» در غلامرضا عزیزی (ویراستار)؛ مجموعه مقالات اولین همایش ملی آرشیو، ص ۱۳۷-۱۴۷، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳.
- فدایی، غلامرضا؛ مقدمه‌ای بر شناخت اسناد آرشیوی؛ تهران: سمت، ۱۳۹۰.
- نگاهبان، نسرين؛ «ضرورت ارتباطات آرشیوی و اطلاع‌رسانی اسناد در آرشیوها و سیاست‌های آرشیو ملی ایران در این زمینه» در ندا رسولی (ویراستار)؛ جلد اول (مدیریت آرشیو و اسناد)، مجموعه مقالات دومین همایش ملی آرشیو، (ص ۱۹۵-۲۲۱)، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳.

مأموریت مهم، تشکیلاتی مستقل به نام «مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ» در حوزه فرماندهی کل سپاه شکل گرفت.

شانزده) مرکز اسناد ایثارگران (<http://navideshahed.com>)

بنیاد شهید و امور ایثارگران یک نهاد عمومی غیردولتی است که در ۲۲ اسفند ۱۳۵۸ و براساس فرمان امام خمینی (ره) برای تجلیل و تکریم از شهدا و ایثارگران و خانواده‌های مکرم ایشان به وجود آمده است. گردآوری و مستندسازی آثار شهدا از سال ۱۳۷۵ در بنیاد شهید آغاز شد و با توجه به عملکرد بهینه، مرکز اسناد ایثارگران در سال ۱۳۸۳ به عنوان یکی از واحدهای اصلی معاونت پژوهش و ارتباطات فرهنگی سابق بنیاد شهید و امور ایثارگران تأسیس و آغاز به کار کرده است.

هفده) خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران (IRNA.ir)

این مؤسسه اولین مؤسسه خبری ایران است که از سال ۱۳۱۲ با عنوان آژانس پارس، از سال ۱۳۵۴ با نام سازمان خبرگزاری پارس و پس از انقلاب اسلامی ایران (۱۳۶۰) با نام خبرگزاری جمهوری اسلامی به کار مشغول است. در حال حاضر این سازمان یکی از سازمان‌های تابعه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است و بیش از ۴۰ دفتر نمایندگی در داخل کشور و ۳۰ دفتر نمایندگی در خارج از کشور دارد. واحد عکاسی این سازمان با بیش از دو میلیون فریم نگاتیو غنی‌ترین و قدیمی‌ترین آرشیو عکس در ایران است.^۴

نتیجه

فقدان دانش و درک کلی جامعه از آرشیو، فعالیت‌های آن و اهمیت اسناد به خصوص در عصری که در آن زندگی می‌کنیم، سبب گردیده تا آرشیو ایران نیز همانند بسیاری از آرشیوهای دیگر به طراحی برنامه‌هایی پویا برای آگاه‌سازی جامعه بیندیشد. آرشیوداران ایرانی خود را موظف به حفظ ارتباط منظم با جامعه و در واقع با مراجعه‌کنندگان آرشیو می‌دانند و می‌کوشند آنها را از کارها و فعالیت‌هایی که در آرشیو صورت می‌پذیرد آگاه و مطلع سازند و با اطلاع‌رسانی اسناد، با روش‌های مختلف، آنها را با اهمیت اسناد و اطلاعاتی که در دل آنها نهفته است آشنا کنند.^۵

امید است این سلسله مقالات در مسیر پویایی تحقیقات پژوهشگران کشور و آشنایی با مقوله سند مؤثر و مفید واقع شود.

۴. فدایی، غلامرضا؛ مقدمه‌ای بر شناخت اسناد آرشیوی، ص ۱۷۰.

۵. نگاهبان، نسرين؛ «ضرورت ارتباط آرشیوی و اطلاع‌رسانی اسناد در آرشیوها و سیاست‌های آرشیو ملی ایران در این زمینه»؛ ص ۱۹۷.

